

M E S O S Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi
The Journal of Interdisciplinary Medieval Studies

GAZNELİLERDE CASUSLUK FAALİYETLERİ

Yazar/Author: Kemal DEMİR

Kaynak/Source: *Mesos: Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi*, IV, 14 - 32

Doi: [10.5281/zenodo.7483273](https://doi.org/10.5281/zenodo.7483273)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 23 Kasım 2022; Kabul Tarihi: 12 Aralık 2022


MESOS Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi içinde yayımlanan tüm yazılar kamunun kullanımına açıktır; serbestçe, ücretsiz biçimde, yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin alınmaksızın okunabilir, kaynak gösterilmesi şartıyla indirilebilir, dağıtılabılır ve kullanılabilir.



GAZNELİLERDE CASUSLUK FAALİYETLERİ

ESPIONAGE IN GHAZNAVIDS

Kemal DEMİR*

*Yüksek lisans öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Konya, kemaldemir123@gmail.com,  0000-0002-7310-4199.

Özet

Tarih boyunca siyasî varlığını sürdüren her devletin sahip olduğu istihbarat ve casusluk ağı zamanının güçlü Türk-İslâm devletlerinden biri olan Gaznelilerde de yer almıştır. Devletin kurucusu Sebük Tegin oğluna verdiği öğütte her yere casuslar göndermesini ve ona göre tedbirler almasını söylemiştir. Bir devlet geleneği olduğu anlaşılan bu husus devletin yıkılışına kadar devam etmiş ve Gazneli sultanları casuslar kullanmayı sürdürmüştür. Bu araştırmada Gazneli Devleti'nin istihbarat teşkilatına değinilmemiş, kaynaklarda "casusluk" olarak zikredebileceğimiz uygulamalar üzerinde durulmuştur. Kaynaklarda doğrudan casuslukla alakalı bilgiler kısıtlıdır. Çoğu zaman "haber aldı", "haber verdi", "haberi oldu", "duydu", "bilgilendirildi" gibi kelimeler kullanılmakta olup elde edilen bilgilerin istihbarat ve casuslukla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat genellikle bu gibi durumlarda ne olduğu açıkça zikredilmediği gibi bu bilgilerin nasıl elde edildiği de bazen anlaşılammaktadır. Bu yüzden yapılan bu çalışmada sultanların, şehzadelerin ve devlet adamlarının casusları nereye, ne amaçla görevlendirdikleri ve elde ettikleri malumatla ne kararlar aldığı gibi hususlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Gazneliler, Casusluk Faaliyetleri, İstihbarat, Divân-ı Berîd

Abstract

The intelligence and espionage network owned by every state that has maintained its political existence throughout history also took place in the Ghaznavids, one of the powerful Turkish-Islamic states of the time. Sebük Tegin, the founder of the state, told his son to send spies everywhere and take measures accordingly. This issue, which seems to be a state tradition, continued until the collapse of the state and the Ghaznavid sultans did sustain to use spies. In this research, the intelligence organization of the Ghaznavid State was not mentioned, but the practices that we can refer to as "espionage" in the sources were emphasized. Information directly related to espionage in the sources is limited. Most of the time, words such as "received news", "notified", "was informed", "heard", "information has been given" are used, and it is understand that the information obtained is related to intelligence and espionage. However, in such cases, what happens is not clearly stated, and how this information is obtained is not understood sometimes. That's why, in this study, it will be focused on issues such as where and for what purpose sultans, princes and statesmen commissioned spies and what decisions they made with the information they obtained.

Keywords: Middle Ages, Ghaznavids, Espionage Activities, Intelligence, Diwan-i Barîd

GİRİŞ

Araştırmak, gözüyle dikkatlice bakmak anlamına gelen “جس” kökünden türeyen casus kelimesi “düşman sırlarını araştıran, bu sırları aktaran” kişiye denilmektedir.¹ Tarihin hemen hemen her devletinde komşu ülkelerde veya devletin içinde meydana gelen ekonomik, dinî, siyasî ve kültürel olaylar hakkında haber almak için kullanılan² casuslar Gazneli Devleti'nin kuruluşundan beri var olmuştur. Casuslar tüccar, elçi, seyyah, eskici vb. meslek grupları altında gizlenmiş ve görevlerini ifa etmişlerdir.³ Gerek ülkenin ve halkın menfaatleri gerek tâbi ve müstakil devletler hakkında bilgiler edinmek için sürekli görevlendirilmiştir.

Gazneli Devleti'nde devletle ilgili önemli haberleri alan ve bu haberleri sultana veya devlet görevlilerine ulaştırmakla görevli divanlardan biri olan divân-ı berid, müstakil bir divân olmayıp divân-ı risalete bağlı olmuştur.⁴ Bu teşkilatın amacı devlete gerekli istihbaratı sağlamak ve devletin yararına kullanmaktır. İstihbaratın en önemli bölümlerinden biri olan casuslar da elde ettikleri haberleri bu divâna iletmıştır. Devletin hemen hemen her şehrinde divanın naipleri bulunmuştur.⁵

Casusların görevlendirilmesi ve onların faaliyet alanlarının geniş tutulması devletin kurucusu Sebük Tegin'in oğlu Mahmud'a verdiği nasihatlerden biridir. O, oğluna “gece-gündüz memleketin ahvalinden seni haberdar etmeleri için ülkenin her tarafına casuslar ve haberciler göndermelisin, çünkü hükümdarların maruz kaldıkları felaketler, gaflet ve ihmalden kaynaklanır”⁶ demekle bu husus üzerine verdiği önemi göstermektedir. Sebük Tegin'in oğluna verdiği nasihati kendisinin de iyi bir şekilde uyguladığı görülmektedir. Onun hem ülke içine hem de komşu ülkelere casuslar gönderdiği ve bu casuslar aracılığıyla birçok şeye muktedir olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

EMİR SEBÜK TEGİN DÖNEMİ CASUSLUK FAALİYETLERİ

Sebük Tegin, Sâmânî emirlerinin Büveyhîlerle olan ilişkilerini ve Büveyhîlerde meydana gelen taht kavgalarını yakından takip etmiştir. O, Büveyhîlerin İsfahan, Hemedan ve Rey hükümdarı Fahrü'd-Devle Ali'yle arasını iyi tutmuş ve bu ikili arasında çeşitli hediyeleşmeler meydana gelmiştir. Sebük Tegin, Fahrü'd-Devle'nin hediyelerine karşılık Abdullah el-Katib'i üç fil ve çeşitli hediyelerle beraber göndermiştir. Abdullah el-Katib'in asıl görevi, Fahrü'd-Devle'nin ülkesine giden güzergâh üzerindeki geçitleri keşfetmek,

¹ Cengiz Kallek, “Casus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* c. 7, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 163; Arif Erkan, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük El-Beyan*, (Yasin Yayınevi: İstanbul, 2012), 895,923.

² Ahmet Altungök, “Ortaçağ Türk Dünyasında Haberleşme Kurumları: Casusluk ve Postacılık Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 8/1, 2012: 174.

³ Güller Nuhoglu, *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, Doktora Tezi, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1995), 285.

⁴ Nuhoglu, *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, 279.

⁵ Nuhoglu, *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, 280.

⁶ Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi)*, çev. Fahri Unan (Ankara: TTK Yayınları, 2021), 22; Erdoğan Merçil, “Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça metin ve Türkçe'ye tercümesi)”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 4/1-2, 1975: 232.

Fahrü'd-Devle'nin asker sayısını ve teçhizatlarını öğrenmek olmuştur.⁷

Sâmânî veziri Ebû'l-Hasan es-Simcûrî'nin ölümünden sonra vezirliğe geçen oğlu Ebû Ali Muhammed bağımsız hareket etmiş ve Sâmânî Devleti'ni ortadan kaldırmak için kendine ittifaklar aramıştır. Bu amaçla Faik el-Hassa ile müttefik olmuştur. Bunun üzerine Sâmânî hükümdarı II. Nuh, Sebük Tegin'den yardım istedi.⁸ İki ordu arasında savaş meydana gelmeden önce Sebük Tegin yanındaki adamlardan birinin Ebû Ali'nin kendisine yolladığı casusu fark etmiş ve casusun yanında "Ebû'l-Kâsım Sîmcûri, Fâik ve Dârâ bizden aman dileycekler, onlardan biri Ebû Alî'yi yakalayıp bizim elimize teslim etmeyi kabul etmiştir" demiştir. Casus, Sebük Tegin'den duyduğu haberleri Ebû Ali'ye iletmiştir. Gelen bu haber Ebû Ali'nin içine korku düşürdüğü gibi ordusundan da şüphe etmesine sebep olmuştur. Kendisine ihanet edileceğini düşünen Ebû Ali, istemediği halde barış teklifi yapmış fakat Sebük Tegin buna rağbet etmemiştir. Ertesi gün savaş meydanında Dârâ'nın emân dilediğini gören Ebû Ali casusun getirdiği haberin doğru olduğunu anlamış ve tüm teçhizatını bırakıp bölgeden kaçmıştır.⁹

Sebük Tegin'in, Raca Caypal'la anlaşması olduğu halde Caypal'ın büyük bir ordu topladığı haberini muhtemelen yine casusları aracılığıyla almıştı.¹⁰

SULTAN MAHMUD DÖNEMİ CASUSLUK FAALİYETLERİ

Sultan Mahmûd babasının casusluk üzerine verdiği öğüdünü kendi dönemi boyunca uygulamış, birçok yere casuslarını göndermiş, öyle ki devlet içinde meydana gelen en ufak bir hırsızlık dahi Sultan'ın kulağına ulaşmış ve onu araştırmıştır.¹¹

Kaynaklarda Sultan Mahmûd'un birçok yere casuslar gönderdiği ve bu casuslar aracılığıyla çeşitli kararlar aldığı anlatılmaktadır. Mahmûd'un kardeşi İsmâil'le taht mücadelesi verdiği sırada Sâmânî tahtında değişiklik meydana gelmiştir. Emirlerden Begtüzün ve Fâik, Sâmânî hükümdarı II. Mansûr'u yakalayıp gözlerine mil çekmiş ve yerine küçük yaşta Abdülmelik b. Nûh'u tahta geçirmiştir. Hal edilen Sâmânî hükümdarının intikamını almak isteyen Mahmûd, Begtüzün ve Fâik'in üzerine yürümüş ve iki taraf arasında Merv civarında savaş meydana gelmiştir. Bu sırada Sultan Mahmûd'un askerleri ele geçirdikleri bir esiri casus olarak kullanmış ve düşman ordusu hakkında bilgi almıştır.

⁷ Ömer Filiz, *Tarih'ul Ütbi'nin Tercüme ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, 2019), 122-123.

⁸ Erdoğan Merçil, "Simcüriler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* c. 37, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 210-211.

⁹ Ebû Saïd Abdülhay Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzi, *Zeynü'l-Ahbâr (Tâhiriler, Saffâriiler, Sâmânîiler ve Gazneliler)*, çev. Filiz Akçay, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2022), 46-47.

¹⁰ Şebânkârei, *Mecma'u'l-Ensâb*, 22-23.

¹¹ Nizamü'l-Mülk, Ebû Alî Kıvâmüddîn Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî, *Siyâset-Nâme*, haz. ve çev. Mehmet Altay Köymen, (Ankara: TTK Yayınları, 2018), 60; Mehmet Şimşir, "Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17/28, 2015:73. Nizamülmülk'ün Gazneli Devleti'nde yetişmesi ve Gazneli Devleti'nin istihbaratını övmesinden dolayı kaleme aldığı eseri Gazneli Devleti'nin istihbarat ve casusluk ağının anlaşılabilmesi için mühimdir. Onun istihbarata dair araç, mekân, görevliler ve yöntemlerle verdiği bilgiler için bakınız; Şimşir, "Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri", 73-76.

Mahmûd bu savaşı kazanıp Horasan'a hâkim olmuştur.¹²

Sebük Tegin'in kardeşi Buğracuk, Mahmûd'un kardeşi İsmâil'le olan taht mücadelesi sırasında yeğeni Mahmûd'a yardım etmiş ve yanında savaşmıştır. Buğracuk'un yokluğunu fırsat bilen Emîr Tâhir b. Halef, Gazneliler'e isyan etmiş ve Buğracuk'un hükmü altındaki Kuhistan ve Buşenc'i ele geçirmiştir. Tâhir b. Hâlef'in yaptıklarına sinirlenen Sultan Mahmûd, amcası Buğracuk'a yardımcı kuvvetler vererek bu isyankâr emîrin peşine düşmüştür. Buşenc önlerinde meydana gelen savaşta Tâhir b. Hâlef yenilmiş ve kaçmıştır. Buğracuk Tâhir b. Halef'in askerlerini esir etmiş ve onu takip etmeye başlamıştır. Buğracuk takip sırasında gerekli tedbiri bırakmış ve askerleri de ganimet peşinde koşmuştur. Tâhir b. Halef, casusları aracılığıyla Buğracuk'un ve ordusunun düzensiz halini haber almış, bu istihbarat sayesinde pusu kurmuş ve ani bir baskınla Buğracuk'u yakalayıp öldürmüştür.¹³

Tahir b. Halef'in babası ve Sîstân hâkimi Halef b. Ahmed, tabiiyetten çıkınca Sultan Mahmûd onun üzerine yürümüş ve şehri zapt etmiştir. Halef, emân dileyerek teslim olmuş ve Cûzcân'da hapis hayatı yaşamıştır. Casuslar, Halef'in Cûzcân'dan Karahanlı İlig Han'la haberleştiğini ve Han'ı Sultan'a karşı kıskırttığını bildirmişler. Sultan Mahmûd bunu öğrenince Halef'i Cerdin Kalesi'ne hapsedmiş ve 399/1009 yılındaki ölümüne kadar burada kalmıştır.¹⁴

Sultan Mahmûd, Multan Seferi'nden sonra Nevâse Şah'ı Müslüman olması sebebiyle şehrin hâkimi olarak yerinde bırakmıştı. Fakat seferden bir sene sonra onun mürtet olduğunu, isyan ettiğini ve kafirlerle vakit geçirip eğlendiğini muhtemelen casusları aracılığıyla öğrenmiştir. Bu haber üzerine Sultan, Nevasa'ya yürümüş ve şehre Müslüman birini görevlendirip dönmüştür.¹⁵

Sultan Mahmûd, 398/1008 yılında Karahanlı İlig Han'a karşı zafer kazandıktan sonra Karahanlı Hanedanı içinde taht mücadeleleri olmuştur. İlig Han'ın kardeşi Büyük Kağan Togan Han, Sultanla dostane ilişkiler kurmuştur. Sultan Mahmûd, hem iki kardeş arasındaki mücadeleden haberdar olmak hem de adı geçen iki hanın kendisine karşı nasıl bir tutum içinde olduklarını öğrenmek için Karahanlı ülkesine casuslar göndermiştir. Casuslar sayesinde Togan Han'ın düşmanlıkta bulunmadığını, dostluğa bağlı kaldığını ve İlig Han'ın Gazneliler'e karşı mücadelesinde bir desteği olmadığını öğrenmiştir.¹⁶

¹² Filiz, *Tarih'ul Ütbi'nin Tercüme ve Değerlendirilmesi*, 137-141; Muhammed Nazım, *The Life of The Times of Sultan Mahmûd of Ghazna* (Cambridge: Cambridge University Press, 1931), 42-45.

¹³ Güngör Aksu, *Yemini'd-Devle Mahmûd El-Gaznevi'nin Siyasî Faaliyetleri (998-1030)*, Doktora Tezi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2022), 119.

¹⁴ Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (İbnü'l-Esir), *el-Kâmil fi't-Tarih* c. 9, çev. Abdülkerim Özaydın, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 142-143.

¹⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 9, 158; Aksu, *Yemini'd-Devle Mahmûd El-Gaznevi'nin Siyasî Faaliyetleri*, 207-208.

¹⁶ Ebü Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbi er-Râzî, *Târih-i Yemini*, terc. Abdurrâb Yelgar, (TTK Kütüphanesinde Yayınlanmamış Tercüme), 148; İngilizce tercüme; *The Kitab-ı Yamini Historical Memoirs of The Amir Sabaktağın, and The Sultan Mahmûd of Ghazna, Early Conquerors of Hindustan, and Founders of The Ghaznavide Dynasty*, çev. James Reynold, (Londra: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, 1858), 371-372; Hamidüddin Muhammed Mîrhând b. Burhâniddin Hâvendşâh b. Kemâlidîn Mahmûd Herevî, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, çev. Erkan Göksu (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 81; Ebü'l Hayr Hâce

Sultan Mahmûd, 404/1014 yılında Kalincar Racası Nanda üzerine sefere çıkmıştır. Nanda, Sultan'ın üzerine geldiğini öğrenince büyük bir ordu toplamıştır. İki ordu arasında meydana gelen savaşın ilk günü büyük savaş meydana gelmiş ve savaş gün boyu devam etmiştir. Raca Nanda, Sultan'ın ordusuna üstün geleceğini düşünerek aynı gece karargâhı terk ederek kaçmış ve Raca'nın kaçmasıyla ordusu dağılmıştır. Sultan Mahmûd, ertesi gün savaşın devam edeceğini düşündüğü için ordusunu hazırlamıştır. Bu sırada Hint ordusunun dağıldığı haberini almış fakat ilk etapta bu habere inanmamıştır. Sultan Mahmûd, casusları vasıtasıyla Raca'nın kaçtığını ve Hint ordusunun dağıldığını öğrendikten sonra düşman ordusunun karargahını ele geçirmiştir.¹⁷

Sultan Mahmûd, Kannûc Seferi sırasında Afganlar taşkınlıklar yapıp Sultan'ın geri birliklerine saldırmıştır. Afganların bu davranışlarına çok sinirlenen Sultan Mahmûd, 409/1018-1019 yılında onların üzerine yürümeye karar vermiştir. Sultan Mahmûd dağlık alanlarda yaşayan Afganların ordusunun önünden kaçıp dağların içlerine kaçmalarını engellemek amacıyla casusları vasıtasıyla farklı bir yere sefere çıktığı şayiasını yaymıştır. Bu sayede Afganların gerekli tedbirleri almasını engellemiş, kadın ve çocuklar hariç eli kılıç tutan herkesi öldürmüş ve bölgede asayiş sağlamıştır.¹⁸

Sultan Mahmûd'un Karahanlı Arslan Han ve Kadir Han Yusuf'un müttefik ordusuna karşı 410/1019-1020 yılında¹⁹ kazandığı zaferden sonra Hârezm'den Sultan'ı tebrik etmek için elçiler gelmiştir. Sultan elçiye “zaferi nasıl öğrendiniz?” diye sormuş, elçi “su üzerinde gelen külâhların çokluğundan” cevabını vermiştir.²⁰ Görüldüğü üzere sadece Sultan'ın değil tâbi bölgelerin de Gazne Devleti içinde casusları bulunmakta olup meydana gelen olaylardan haberleri olmuştur.

Sultan Mahmûd'la Karahanlı Hanı Kadir Han'ın 416/1025 yılındaki karşılıklı görüşmelerinde bazı kararlar alınmıştır. Bu kararlara göre Karahanlı Han'ına isyan eden ve Gazneli sınırlarına komşu olan Ali Tegin üzerine gidilecek ve Ali Tegin'in müttefiki Selçuklu Arslan Yabgu bölgeden uzaklaştırılacaktır. Bu amaçla Sultan Mahmûd, Ali Tegin'in durumunu ve nelere sahip olduğunu öğrenmek için casuslar göndermiş, Ali Tegin'in ailesini ve mallarını çöl üzerinden göndereceği haberini almıştır. Bu haber üzerine Sultan, Hâcib Bilge Tegin'i bölgeye sevk etmiş ve Ali Tegin'in efradıyla beraber mallarına el koymuştur. Ayrıca casuslar Arslan Yabgu'nun konakladığı yer hakkında da bilgiler getirmiş ve bu bilgi neticesinde Arslan Yabgu yakalanmıştır.²¹

Reşidüddin Fazlullâh b. İmâdiddevle Ebi'l-Hayr b. Muvaffakiddevle Âli et-Tabib el-Hemedâni, *Câmi'al-Tavârih II. Cild 4. Cüz Sultan Mahmud ve devrinin tarihi*, yay. Ahmed Ateş (Ankara: TTK Basımevi, 1999), 169. Ayrıca Sultan Mahmûd'a çocukluğunda hocalık yapmış olan Bü-Nasr-i Hubbîni'nin babası İlig Han'ın yanına yerleşmiş ve sultan için casusluk yapmıştır. Bakınız; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, çev. Necati Lügal (Ankara: TTK Yayınları, 2019), 456.

¹⁷ Aksu, *Yemînü'd-Devle Mahmûd El-Gaznevî'nin Siyasî Faaliyetleri*, 236-237.

¹⁸ Aksu, *Yemînü'd-Devle Mahmûd El-Gaznevî'nin Siyasî Faaliyetleri*, 185-186. Sultan Mahmud, aynı stratejiyi Kusdâr Seferi sırasında da uygulamıştır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 9, 182; Aksu, *Yemînü'd-Devle Mahmûd El-Gaznevî'nin Siyasî Faaliyetleri*, 165-167.

¹⁹ Aksu, *Yemînü'd-Devle Mahmûd El-Gaznevî'nin Siyasî Faaliyetleri*, 79.

²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 9, 233.

²¹ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 65.

Gazneli Mahmûd ülkesi içindeki mühlitleri, küfür ehlini ortadan kaldırmaya kendini adanmış koyu bir Sünnî'ydi.²² Bu sebeple bozuk itikada sahip olduğunu düşündüğü kişilerin ve cemiyetlerin tespiti için ülke içindeki birçok yere casuslar göndermiştir. Casuslar, Fâtımî Halifesiyle mektuplaşan, onun namına halkı davet eden ve etrafındaki insanlar hakkında her türlü bilgiye sahip olan bir kişiyi tespit etmiştir. Bu kişiye çeşitli işkenceler yaparak ülke içinde birçok yerde bu tür oluşumların olduğunu itiraf ettirmiştir. Bu itiraflar sonucunda o yerlere askerler gönderilmiş ve bâtnî olduğu bildirilen kişiler öldürülmüştür.²³

Sultan Mahmûd yalnızca tâbi veya müstakil devletlere casuslar göndermemiş, sarayında da casuslar barındırarak kendisine karşı yapılacak herhangi bir olumsuz duruma önceden müdahale etmiştir.²⁴ O, önce veliaht yaptığı²⁵ daha sonra veliahtlıktan azlettiği²⁶ oğlu Mes'ûd'un yaptıklarından ve tepkilerinden haberdar olmak için, Şehzade Mes'ûd da babasının kendi hakkında alacağı kararları önceden öğrenmek için casuslar görevlendirmiştir.²⁷ Hatta Mes'ûd henüz şehzâdeyken Ziyârî Hanedanı'ndan Menûçîhr'le münasebetlerde bulunmuş, Menûçîhr, Mes'ûd'dan ahit ve yemin istemiştir. Mes'ûd'un yakın adamlarından olan Abdulgaffar yazılan bu ahidi görünce şehzâdeye "Emir Mahmûd uyanık, akıllı ve çok bilen bir adamdır, sizin üzerinize de birtakım casuslar, müşrifler tayin etmiş, bütün yollara gözcüler koymuştur. Eğer bunlar, bu ahitnameyi kendisiyle gönderdiği adamı yolda yakalayıp üstünü ararlar, bunu bulup aldıktan sonra babanıza gönderirlerse o zaman bu işin içinden çıkmak nasıl mümkün olur"²⁸ diyerek Mahmûd'un şehzâde Mes'ûd'un etrafında görevlendirdiği casusların ne derecede çok olduğunu göstermektedir.

Sultan Mahmûd'un Şehzade Mes'ûd'u veliahtlıktan azlettiği menşuru sarayda Şehzade Mes'ûd'a ve bazı devlet görevlilerine okunmuş, Sâhib-i Divân-ı Risalet Ebû Nasr-i Müşkân bu menşuru duyduğunda birçok devlet adamının gönlüne hüznü çöktüğünü söylemiştir. Menşûr okunduktan sonra Ebû Nasr-i Müşkân, Şehzade Mes'ûd'la görüşmeye gitmiş ve şehzadeye üzgün olduğunu belirtmiştir. Ebû Nasr-i Müşkân'ın Şehzade Mes'ûd'la görüştüğü haberi casuslar aracılığıyla Sultan Mahmûd'a hemen ulaşmıştır. Mahmûd, Ebû-Nasr-i Müşkân'a Mes'ûd'la neden görüştüğünü sormuş ve o da sultana şehzade ile ne konuştuğunu aynen aktarmıştır.²⁹ Görüldüğü üzere Sultan Mahmûd sarayında olan her konuşmadan haberi olan ve buna göre tedbir alan bir Sultan olmuştur.

Şehzâde Mes'ûd'un gençlik yıllarında şaraba olan düşkünlüğü artmış ve kendine *Bağ-i Adnanî* denilen sarayında gizli meclislerini yaptığı bir kısım yaptırmıştır.³⁰ Beyhaki'de

²² İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 103-106.

²³ Utbî, *Târîh-i Yemîni*, (terc. Yelgar), 178; İngilizce; *The Kitâb-ı Yamîni*, 438-440.

²⁴ Beyhaki, *Târîh-i Beyhaki*, 254.

²⁵ Beyhaki, *Târîh-i Beyhaki*, 100; Ahmet Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)* (Ankara: Fenomen Yayınları, 2021), 81-82.

²⁶ Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*, 87-93.

²⁷ Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*, 328.

²⁸ Beyhaki, *Târîh-i Beyhaki*, 118-120.

²⁹ Ebû Amr Minhâcuddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erkan Göksu, (Ankara: TTK Yayınları, 2015), 38.

³⁰ Beyhaki, *Târîh-i Beyhaki*, 106.

verilen tasvirde³¹ köşkün nasıl bir iç dizayna sahip olduğu ve Mes'ûd'un gençlik yıllarında nelerden hoşlandığı az çok belli olmaktadır.³² Mes'ûd'un işret meclislerinde zaman harcaması yanına yerleştirdiği casuslar aracılığıyla Sultan Mahmûd'un kulağına gelmiş ve olayın aslını öğrenmek için şehzadenin sarayına bir hayltaş³³ yollamıştır. Şehzade Mes'ûd, babası Mahmûd'un has hadimi olan Nûştegin'in casusluğu sayesinde Sultan'ın kendisine gönderdiği hayltaş öğrenmiş, hemen önlemini almış ve babasıyla oluşabilecek bir tatsızlığın önüne geçmiştir.³⁴

Sultan Mahmûd, Mes'ûd'u Herat'a vali olarak atadığında yanına uşak, gulâm, yaşlı kadın ve müzisyenlerden oluşan bir grubu göndermiştir. Bunların birçoğu Mes'ûd'un yaptıklarını Mahmûd'a bildiren casuslardır.³⁵

Sultan Mahmûd'un oğlu Mes'ûd'la arası son zamanlarda açılmış ve hatta bu yüzden şehzade veliahtlıktan azledilmiştir. Sultan, bir gün Çeşthârân denilen bir bölgede Şehzade Mes'ûd'u yakalamak istemişti. Sultan, Hasan-i Kerecî aracılığıyla Mes'ûd'a bir yere gitmemesini akşam bir şarap meclisi kurulacağı haberini ulaştırmıştır. Babasıyla arasının düzeldiğini düşünerek bu duruma sevinen Mes'ûd'un çadırına gelen bir ferraş³⁶ Sultan'ın kendisine suikast düzenleyeceğini söylemiştir. Babası tarafından suikast düzenleneceği haberini alan Mes'ûd gerekli tedbirleri almış ve bir bahaneyle bölgeden uzaklaşmıştır. Şehzade casusları sayesinde canını kurtarmıştır.³⁷

SULTAN MES'UD DÖNEMİ CASUSLUK FAALİYETLERİ

Sultan Mes'ûd, babası Mahmûd'un haber ağını kendine örnek almış ve casuslarını birçok yere göndermiştir. Kaynaklarda Mes'ûd döneminde ülke içine ve komşu devletlere gönderilen casuslar hakkında detaylı malumat bulunmaktadır.

Mes'ûd döneminin ilk casusluk faaliyeti henüz sultan olmadan hemen önce

³¹ "Elfiye'nin çıplak olarak bir araya gelmiş erkek kadın resimleriyle süslemişler, bu kitabın hikayelerini, resimlerini, latifelerini tasvir etmişlerdi." Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, 106.

³² Hatta bu duruma Abdulgaffar'da şöyle demektedir; "Gençlerin böyle hareketlerde bulunması tabiidir." Abdulgaffar, Mes'ûd'un şehzadeyken Zemindevar'da kaldığı valinin aile fertlerinden birisidir. Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, 106.

³³ Hayltaş, bütün resmi haberleri gerekli yerlere iletmekle görevli habercilerdendir. Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, 284.

³⁴ Mahmûd, bu duruma çok önem vermiş ve Mes'ûd'un yanına yolladığı hayltaş çok geniş yetkiler vermiştir. Beyhakinin Abdulgaffar'dan aktardığına göre hayltaşın yetkilerini anlatan mektup şöyledir: "Rahman ve Rahim olan Tanrı'nın ismiyle başlarım. Sebüktegin oğlu Mahmûd'un fermanı şöyledir: Bu hayltaş, sekiz günde Herat'a gidecek, oraya eriştikte doğrudan doğruya Mes'ûd'un sarayına girecek. Hiç kimseden korkusu yoktur, icab ederse kılıç dahi çekebilir. Kim onu alkoymak isterse onu öldürmeğe mezundur. Saraya girdiği vakit, oğlumun yanına girmeden, onu hiç görmeden Saray-i Adnâni'den bahçeye girecek, sağ tarafta havuzlu bir bahçe ve bu havuzun kenarında sol tarafta bir ev vardır. Bu evin kapısına gidecek, evin duvarlarını, kapılarını iyiden iyiye gözden geçirecek, ne halde olduğunu, tetkik ettikten sonra hemen dönüp gelecek, hiç kimseye bir şey söylemeden Gazne'ye gelecek, Hacib Kutluğ Tegin-i Behiştî de eğer canını seviyorsa bu ferman gereğince hareket edecek, yoksa canı çıktığı gündür. Bizde hoş görünmesi için bu hayltaş elinden geldiği kadar yardım etmesi lâzımdır. Tanrı'nın iradesi ve yardımıyla vesselâm." Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, 106-109.

³⁵ Clifford Edmund Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040* (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1992), 96.

³⁶ Ferraş, saraydaki her türlü ayak hizmetini gören, ziyafetlerde sofraya hizmet verenlere denmektedir. Hanefî Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002), 223.

³⁷ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, 116-117; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*, 328-329.

görülmektedir. Şehzade Mes'ûd, Sultan Mahmûd'un öldüğü sırada İsfahan'da bulunmakta ve bölgenin kontrolünü sağlamaktadır.³⁸ Sultan Mahmûd'un kız kardeşi Hurre Huttalî, yeğeni Mes'ûd'u çok sevmekte olup Gazne sarayında meydana gelen olayları Mes'ûd'a haber vererek resmen Mes'ûd için casusluk yapmıştır.³⁹ Hurre Huttalî, Sultan Mahmûd'un ölümünü gizli bir mektupla Mes'ûd'a bildirmiş ve bir an önce Gazne'ye gelmesini yoksa kardeşi Muhammed'i tahta oturtacaklarını yazmıştır.⁴⁰ Hurre Huttalî dışında Mes'ûd'a Gazne sarayından gizli mektuplar gönderilmiş ve bazı kumandanlar sadakatte kalacaklarını bildirmişlerdir.⁴¹ Mes'ûd gelene mektuplar üzerine gerekli tedbirleri alıp kardeşiyle yaşayacağı taht mücadelesi için bölgeden ayrılp Gazne'ye ilerlemiştir.

Abbâsî Halifeliği, Halife el-Kâdir Billâh'ın ölümünün ardından hem vefat eden halifenin ölüm haberini vermek hem de yeni halife Kâim-Biemrillâh adına biat almak için Gazne'ye elçi göndermiştir.⁴² Yapılan görüşmelerden sonra elçi Bağdat'a dönmek üzere Gazne'den ayrılmıştır. Elçiyle beraber halifenin kararlarını ve meydana gelecek hadiselerin bildirilmesi için elçinin yanına beş haberci verilmiştir. Bu beş haberci dışında habercilerin bütün hal ve hareketlerini bildirecek casuslar görevlendirilmiştir.⁴³

Kirmân'ı zapt etmek düşüncesinde olan Sultan Mes'ûd, adı geçen bölgeden gelen casusları sayesinde bölgenin karışıklık içinde bulunduğu ve Kirmân hakiminin Büveyhîlerle mücadele içinde olduğu bilgisi ulaşmıştır. Bu durumu fırsat bilen Sultan Mes'ûd Ahmed b. Ali Nûştegin komutasındaki orduyu bölgeye göndermiş ve Kirmân zapt edilmiştir.⁴⁴

Sultan Mes'ûd'un amcası Emîr Yusuf'la arasının bozuk olması sebebiyle KUSDâr valisinin rahat durmadığını ve bölgenin kontrol altına alınması gerektiğini bahane ederek amcasını KUSDâr'a sürmüştür. Sultan, Yusuf'un yanına birkaç serhengle⁴⁵ birlikte hâciblerinden Tuğrul'u vererek "onun bütün ahval ve hareketlerini kontrol altında bulundurmak ve nereye giderse gitsin sultana bildirmek" üzere casus olarak görevlendirmiştir.⁴⁶ KUSDâr'da bulunan Yusuf'un Türkistan'a kaçmak istediği ve Karahanlılar'la mektuplaştığı bilgisi Sultan'a iletilmiş ve bunun üzerine Sultan Mes'ûd amcası Yusuf'u tutuklatarak hapsedirmiştir.⁴⁷

20 Cemaziyelahir 423/3 Haziran 1032'de hac maksadıyla Hâce Ali-i Mikâil önderliğinde bir kabile Gazne'den yola çıkmıştır. Sahib-i Berîd Bû-Nasr, bu kafilenin ardından bir casus görevlendirerek yolda meydana gelecek olaylar hakkında bilgi almak

³⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 3.

³⁹ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, 227.

⁴⁰ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 12-13.

⁴¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 70.

⁴² Sultan Mes'ûd'la Abbâsî Halifesi arasındaki münasebetler için bkz. Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*, 150-154.

⁴³ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 277.

⁴⁴ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi* (Ankara: TTK Basımevi, 1989), 56.

⁴⁵ Çavuş anlamına gelen Serheng için Palabıyık "hükümdarın hassa kuvvetini teşkil eden ve umumiyetle kölelerden ve tabii en ziyade Türk kölelerinden mürekkep olan zümreler arasında çavuşlar, hususi bir zümre halinde bulunurlar: hükümdar tarafından verilen her türlü emirlerin icrası ve tebliği, kendilerine havale edilen muhtelif işlerin ifası bunların başlıca vazifeleridir" demektedir. Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, 216.

⁴⁶ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 59, 233; Bosworth, *The Ghaznavids*, 96.

⁴⁷ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 56.

istemiştir.⁴⁸

Sultan Mahmûd devri adamlarından olan Hâcib Eryâruk ve Hâcib Gâzi, yine Mahmûd devri adamları tarafından kışkırlılmaktaydı. Mahmûd'un vezirlerinden olan Meymendî, Sultan'a Hindistan'a hâkim olmak istiyorsa Eryaruk'un tekrardan Hindistan'a dönmemesi gerektiğini telkin etmiştir. Ayrıca Eryaruk'un Sultan'ın huzuruna teşrifatçı ve siperkeşlerle girmesi, Mes'ûd'u rahatsız etmiştir. Eryaruk'un ve Hâcib Gâzi'nin bu durumundan şikayetçi olan Mahmûd devri adamları ikisinin gözden düşürülmesi için aleyhlerinde hareketlerde bulunmuş ve bu iki hâcibin Sultan'a isyan edecekleri yalanını yaymışlardır. Bu gelişmeler üzerine Mes'ûd harekete geçerek adamlarından Abdûs'u, Eryaruk ve Hâcib Gâzi'yi takip etmek üzere görevlendirmiştir. Abdûs, bu hâciblerin kethüdalarını Mes'ûd'un huzuruna getirerek onlara vaatlerde bulunmuş ve onları Mes'ûd için birer casus olmaya ikna etmiştir. Mes'ûd bu casuslar sayesinde Eryaruk ve Hâcib Gâzi hakkındaki olumsuz söylentilerin gerçek olduğu öğrenmiştir. Casuslar ve söylentilerden sonra Mes'ûd iki hâcibin de tevkif edilmesine karar vermiş, bu sebeple bir meclis düzenlemiş ve devlet adamlarını bu meclise çağırmıştır. Hâcib Eryaruk ve Hâcib Gâzi'ye iltifatlarda bulunarak çeşitli hediyeler vermiştir. Sultan katında değerlerinin düşmediğini gören Eryâruk o mecliste sarhoş olana kadar içmiş ve nihayetinde yakalanıp hapsedilmiştir. Hâcib Gâzi ise Harezmi'ye kaçmış fakat burada yakalanıp Gazne'ye getirilmiştir. Sultan, Hâcib Gâzi'nin suçsuz olduğuna kanaat getirmiş fakat Mahmûd devri adamları çeşitli hilelerle onu Gazne'den uzaklaştırıp Gerdîz Kalesi'nde hapsedirmiştir.⁴⁹

Sultan Mes'ûd, Hindistan sipehsâları Eryaruk'u azledip hapsedtikten sonra bölgeye Ahmed Yınal Tegin'i sâlar olarak görevlendirmiştir. Sultan, Ahmed Yınal Tegin'le birlikte bazı asileri ve Gazne'de durmasını uygun görmediği kişileri göndermiştir. Bunlar; Bû-Nasri Tayfur, adı geçmeyen bazı deylemliler, Bû-Nas-i Bâmyânî, Belh zâiminin kardeşi, Serahs reisinin amcasının oğlu ve bazı asi saray köleleriydi. Ayrıca Sultan Şiraz kadısından memnun değildi ve onun da hareketlerinin kontrol edilmesini istemiştir. Sultan Mes'ûd, Ahmed Yınal Tegin'e onunla beraber gönderdiği kişilere güzel muamelelerde bulunmasını, izni olmadan hiçbir yere gitmemelerini ve bu kişilerin yaptığı her şey hakkında bilgi almak için casuslar buldurmasını telkin etmiştir.⁵⁰ Bir süre sonra Hindistan sâları Ahmed Yınal Tegin'in Şiraz Kadısı Ebû'l-Hasan'la arası açılmıştır. Şiraz Kadısı Ebû'l-Hasan, Sultan Mes'ûd'a bir mektup göndermiştir. Mektubunda casuslar aracılığıyla Ahmed Yınal Tegin'in varlıklı kişilerden haraç aldığını, aldığı haraçları sakladığını, elde ettiği paralarla kendine Türkmenler'den bir ordu kurduğunu ve kendini Sultan Mahmûd'un oğlu olarak tanıttığını yazmıştır. Gelen haberlerle Ahmed Yınal Tegin'in isyanını öğrenen Sultan Mes'ûd devletin ileri gelenleriyle yaptığı toplantıdan sonra Ahmed Yınal Tegin'in isyanını bastırmak için Tilek-i Hindu görevlendirilmiştir. Lahor'da meydana gelen savaşta Ahmed Yınal Tegin yenilmiş ve bölgeden kaçmıştır. Ahmed Yınal Tegin takip edilerek yakalanmış ve oğluyla

⁴⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 326,329.

⁴⁹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 54,121,204-214; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*, 129-132; Süleyman Koç, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nda ve Gazneliler'de İstihbarat*, Yüksek Lisans Tezi, (Edirne: Trakya Üniversitesi, 2019), 48-49.

⁵⁰ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 251-253; Bosworth, *The Ghaznavids*, 96.

birlikte öldürülmüştür.⁵¹

Sultan Mes'ûd, Ahmed Yınal Tegin'in isyanından sonra Serestî Kalesi üzerine sefer düzenlemeye karar vermiştir. Serestî Kalesi'nin hâkimi burada bulunan bazı tüccarların mallarına el koymuş ve Sultan'a vereceği vergiler arasına katmıştır. İbnü'l-Esîr'e göre bu tüccarlar "Hindular'ın zayıf olduklarını, sabrederse Sultan'ın bu kaleyi ele geçirebileceğini" yazdıkları bir mektubu okun ucuna bağlayarak Sultan'ın ordugahını kurduğu yere fırlatmıştır. Bunun üzerine Sultan ordusuyla beraber Serestî Kalesi'ne yürümüştür. Kale hâkimi vergi vermeyi kabul ederek itaat altına alınmıştır.⁵² Buradaki tüccarlar Sultan Mes'ûd'un görevlendirdiği casuslar olmalıdır.

Sultan Mes'ûd'un Harezmi, Karahanlılar ve Selçuklular üzerinde aktif görev yapan casusları olduğu görülmektedir. Ayrıca Harezmsâh'ın da kendi casusları bulunmaktaydı. Harezmsâh Altuntaş, Bu Sehl Züzenî'nin kendisi hakkında Sultan Mes'ûd'u olumsuz düşüncelerle doldurmasını ve Harezmsâh'ın tevkif edilmesini sağlamak için uğraşmasını Gazne Sarayı'nda bulunan vekili Mes'adî tarafından gizli mektuplarla öğrenmiştir.⁵³ Harezmsâh Altuntaş, Karahanlı Ali Tegin'in Selçuklu Türkleriyle beraber civar bölgelerden topladığı birçok askerle bir ordu meydana getirdiğini ve savaş için yola çıktığını casusları vasıtasıyla öğrenmiştir.⁵⁴ Sultan Mes'ûd, Harezmsâh'ın casusları vasıtasıyla öğrendiği bu bilgiyi, Harezmsâh'ın bu duruma karşı aldığı vaziyeti ve Ali Tegin'in durumunu yine şifreli mektuplarla casusları aracılığıyla elde etmiştir.⁵⁵

10 Ramazan 425/28 Temmuz 1034 gününde Harezmi Sâhib-i Berid'i seyyah kılığında bir casus göndermiştir. Casus, hurcuna diktirdiği bir kâğıt parçasını Sultan'ın huzura getirmiştir. Kâğıtta Harezmsâh Harun'un isyan emareleri gösterdiği, asker ve köle topladığı, niyetinin Merv üzerine yürümek olduğu, vezirin oğlu Abdulcebbar'ın korkudan saklandığı ve Hâcib Bay Tegin, Şarabdâr Ay Tegin, Kalbak, Hindular ve Sultan Mahmûd'un birçok kumandanının bu işin içinde olduğunu yazmıştır.⁵⁶ Ayrıca Buhara ve Semerkand'dan gelen casuslar da "fesatçılar Ceyhun'dan geçmek için hazırlanıyorlar, eğer Emirimiz sancakla Belh ve Ceyhun yakınlarında görünürse bu bertaraf edilmiş olur diye" haber göndermiştir.⁵⁷ Gelen tüm bu bilgiler neticesinde Harezmsâh Harun öldürülmüştür.⁵⁸

Sultan Mes'ûd 22 Mayıs 1035/11 Receb 426 tarihinde Nişabur'dayken Bâverd ve Nesâ'dan casuslar gelmiştir. Selçuklular hakkında bilgi veren casusların raporu şöyleydi:

⁵¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 370-372; Koç, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nda ve Gazneliler'de İstihbarat*, 54; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*, 173-176.

⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/332.

⁵³ Harezmsâh'ın tedbirleri ve Bu Sehl Züzenî'nin yaptıkları hakkında detaylı bilgi için bakınız; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 288-303.

⁵⁴ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 313.

⁵⁵ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 312-313, 317; Koç, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nda ve Gazneliler'de İstihbarat*, 52-53.

⁵⁶ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 390-391,404.

⁵⁷ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 405.

⁵⁸ Harezmsâh Harun ve Gazneliler arasındaki münasebetler için bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I. Cilt Kuruluş Devri* (Ankara: TTK Yayınları, 2016), 140-160; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*, 176-192.

“Gurgan’dan hareket edip Nişâbûr’da karar kıldığımız müddet zarfında Türkmenlerden hiçbir hıyanet ve taşkınlık vaki olmamıştır. Bunların ev barkları Şah Melik’in yağma ettiğinden ve alıp götürdüğünden daha çoktur. Bunlar çok bitkinlerdir, olup biten neleri varsa hep beraber buraya getirmişler, çöl tarafında yerleşmişler. Kendileri çok ihtiyatlı bulunuyorlar hem savaşa hazırlanıyorlar hem sulha. Sûrî’den gelen cevaba binaen biraz sükûnet içindeler. Fakat pek kaygılılar. Selçukîler ve Yımallılar sabahtan öğle vaktine kadar atın üzerinden inmiyorlar, Emir’in Nişâbûr’a gittiğini işittiklerinden beri çok korkuyorlar ve gizlice tedbirler alıyorlar.”⁵⁹

Gelen haberler üzerine Sultan Mes’ûd, Hâcib Begtoğdu komutanlığında Nesâ’ya ordu çıkarmıştır. Meydana gelen ilk muharebede orduyla giden casuslardan Selçukluların ordusunun dağıldığı, ordunun merkez, sağ ve sol cenahlarının savaşa gelmesine gerek olmadığı, 700-800 kişinin kafasının kesildiği ve birçoğunun esir edildiği haberleri gelmiştir.⁶⁰ Bu haberler üzerine Sultan Mes’ûd şenlikler yaptırmış fakat sabah vakti casuslar Gazneli ordusunun bozguna uğratıldığı haberini ulaştırmıştır.⁶¹ Nihayetinde Gazneli ordusu Nesâ Savaşı’nda mağlup olmuştur.⁶² Nesâ Savaşı’ndan önce Sultan Mes’ûd’un veziri Ahmed b. Abdüssamed’le arası açılmıştı. Casusların Selçuklular hakkında getirdiği haberler üzerine Sultan, vezirine büyük bir ordu verip onu Belh, Toharistan ve Hatlan bölgelerine göndermiş, arkasından bir kumandanı vezirin yapacaklarını bildirmesi için casus olarak görevlendirmiştir.⁶³

Sultan Mes’ûd, Nesa mağlubiyetinin ardından bölgede olup bitenleri araştırması için casuslar göndermiştir. Ramazan 426/Temmuz-Ağustos 1035 ayında bu casuslar Gazne’ye gelmiş ve durumu bildirmiştir. Casusların raporlarına göre Selçuklular çok fazla savaş ganimeti ele geçirmiş, öyle ki kendileri dahi bu kadar çok ganimet ele geçirdikleri için şaşırılmışlardır. Raporlara göre Selçuklular savaş sonrası toplantı yapmış ve Gaznelilere bir elçi göndermek gerektiğine karar vermişlerdir. Gönderilecek elçiyle Sultan’ın askerleri yaşadıkları yerlere saldırdığından dolayı kendilerini müdafaa etmek için savaştıklarını bildirmek istemişlerdir.⁶⁴ Ayrıca Nesa Savaşı’ndan sonra casuslar, Selçukluların yaptıklarının haddi aşmış ve bölgede taşkınlıklar yaptığını bildiren haberler göndermiştir.⁶⁵

Sultan Mes’ûd Zilkade 427/Ağustos-Eylül 1036 ayında Gazne’den hareketle önce Hansi Kalesi’ni zapt etmiş, daha sonra Sûnîpet Kalesi üzerine yürümüştür. Sûnîpet Kalesi’nin hâkimi Dîbâl Heryâne’ydi. O, Sultan’ın üzerine geldiğini öğrenince kaleden kaçmıştır. Sultan, o kaleyi ele geçirmiş ve yağmalamıştır. Daha sonra casuslar Dîbâl Heryâne’nin saklandığı yerin bilgisini Sultan’a ulaştırmıştır. Sultan, Dîbâl üzerine gitmiş, onun askerlerinin çoğunu öldürmüş ve geri kalanlarını esir etmiştir. Fakat Dîbâl Heryâne bölgeden

⁵⁹ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, 442.

⁶⁰ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, 449.

⁶¹ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, 449-450.

⁶² Detaylar için bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I. Cilt*, 212-220; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*, 224-229.

⁶³ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, 443.

⁶⁴ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, 454-455.

⁶⁵ Gerdîzî, *Zeynû'l-Ahbâr*, 77.

kaçıp kurtulmuştur.⁶⁶

Karahanlı Buğra Han Muhammed'in Selçuklulara gönderdiği bir casusun yakalanması üzerine Sultan Mes'ûd, Karahanlılara Ebû Sadık isimli birisinin başkanlığında bir elçi heyeti göndermiştir. Elçi heyeti Karahanlılarla Gazneliler arasındaki barışın korunmasını sağlayarak geri dönmüştür.⁶⁷

Nişâbûr'daki casuslar Sultan Mes'ûd'a Hâcib-i Bozorg Subaşı'nın tedbiri elden bıraktığını, Selçuklulara karşı bir harekette bulunmadığını, şarap içtiğini, cariyelerle eğlendiğini, orduyu oradan oraya boş yere sürüklediğini, askere pahalıdan buğday sattığını ve bu ordunun malını, paralarını cebine indirdiği haberini ulaştırmıştır.⁶⁸ Fakat daha sonra Subaşı bu olanlardan haberdar olmuş ve benim hareketlerimi Sultan'a başka arz ettiler diyerek serzenişte bulunmuştur.⁶⁹

Dandanakan Savaşı öncesi Serahs'a giden Sultan Mes'ûd'a casuslar gelmiş ve Selçuklu liderlerinden Çağrı Bey'in Serahs'ta olduğunu, Tuğrul'un da Serahs'a vardığını, 20 bin atlıdan oluşan bir orduya sahip olduklarını, onların tekrar savaşmak için tedbirler alıp toplantılar yaptığını, yapılacak savaşı Telhab bölgesinde yapmak istediklerini ve Çağrı'nın savaşmaya istekli olduğunu bildirmişlerdir.⁷⁰

Gazneliler ile Selçuklular arasında Şubat 1039'da Ulyâbâd mevkiinde meydana gelen savaşta Sultan Mes'ûd'un kendi ordusunda istihbaratçılar görevlendirmiştir. Bu istihbaratçılar askerlerin zayıflıklar ve tedbirsizlikler gösterdiğini sultana bildirmişlerdir.⁷¹

Dandanakan mağlubiyetinden sonra Sultan Mes'ûd Gazne'ye dönerken üç casus görevlendirip Selçukluların ne yaptıklarını araştırmalarını istemiştir.⁷² Görüldüğü üzere Sultan Mes'ûd, savaş öncesi ve savaş sonrası istihbarat almayı kesmemiş ve her türlü durumdan haberdar olmak için casuslarını aktif olarak kullanmıştır.

SULTAN MES'ÛD SONRASI CASUSLUK FAALİYETLERİ

Sultan Mes'ûd sonrası Gazneliler hakkında kaynaklarda bilgilerin daha az işlendiği göz önüne alındığında casuslukla ilgili faaliyetlerin de bu ölçüde azaldığını söylemek mümkündür. Ancak Mes'ûd sonrası Gaznelilerde casusluk faaliyetlerine dair bazı malumata ulaşılmaktadır.

Kaynaklarda Mevdûd dönemindeki bir casusluk faaliyeti Emîr Unsûrû'l-meâlî lakabıyla meşhur Keykâvus b. İskender'in *Kâbusnâme*'sinde görülmektedir. Keykâvus, Gazneli Mes'ûd'un kızıyla evlenmiş, sekiz yıl Gazneli sarayında yaşamış ve olaylara tanık

⁶⁶ Gerdizî, *Zeynû'l-Ahbâr*, 76.

⁶⁷ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 66.

⁶⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 501.

⁶⁹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 509.

⁷⁰ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 536, 543-544; Koç, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nda ve Gazneliler'de İstihbarat*, 57-58.

⁷¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 544-545.

⁷² Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 593.

olmuştur.⁷³ *Kâbüsnâme*'de oğluna öğüt veren Keykâvus Gazne sarayında meydana gelen bir olayı zikretmektedir. Buna göre Mevdûd'un Gazne'deki casusu sultanın şarap meclisine gelmiş ve şehirde meydana gelen olayları yazdığı raporu sultana vermiştir. Sultan Mevdûd raporu okuduktan sonra casusa 500 sopa vurulmasını emretmiştir. Casusa 500 sopa vurulmasının sebebiyse sultana eksik bilgi vermesidir. Sultan raporda "dün Gazne'de 12 bin evde sumak çorbası pişirildiğini" yazdığını söylemiş ve ekleyerek "ben o evin kimin evi ve hangi mahallede olduğunu bilmedikten sonra sayı ne kadar olursa olsun ne önemi var" demiştir.⁷⁴

Sultan Mevdûd, Selçuklular'a karşı Sistân'da hakimiyetini kaybetmemek için elinden geleni yapmış ve bölgeye birkaç sefer ordu sevk etmiştir. Askerî müdahaleyle istediği neticeyi alamayan Sultan, Sistân'daki kontrolünü sağlamak ve tabilikten çıkıp Selçuklulara biat eden şehrin hakimine karşı Sistân halkını kışkırtmak için casuslarıyla şifreli mektuplar göndermiştir.⁷⁵

Sultan Mevdûd'un Tuğrul Bozan adlı hâcibi Selçuklulara karşı birçok sefer yapmış ancak bir süre sonra yanındaki askerlerle Tekinâbâd'dayken isyan bayrağını kaldırmıştır. Sultan, Tuğrul'a bir elçi gönderip esas niyetinin ne olduğunu ve neden isyan ettiğini öğrenmek istemiştir. Tuğrul, sultana "saraydaki dalkavukların kendisine komplolar kurduğundan dolayı kendisini güvenceye almak" için isyan ettiğini söylemiştir. Bu cevaplarla Gazne'ye dönen elçi aynı zamanda Tuğrul'un ve adamlarının ne halde olduklarını sultana bildirmiş, diğer bir deyişle casusluk yapmıştır. O, sultana Tuğrul'un yanındaki adamlarından bazılarının hâlâ sultana sadık olduğunu ve üzerine gelecek kalabalık bir orduyla baş edemeyecek bir halde bulunduğunu söylemiştir. Emîr Ali b. Rebi komutasında 2.000 kişilik bir ordu Tuğrul'un üzerine sevk edilmiştir. Tuğrul, bu ordudan kaçmış ve Selçuklulara sığınmıştır.⁷⁶

Kaynaklar Çağrı Bey'in hastalandığını ve bunu öğrenen Sultan Mevdûd'un durumu fırsat bilip Horasan'a sefere çıktığını zikretmektedirler.⁷⁷ Mevdûd'un, Çağrı Bey'in

⁷³ Rıza Kurtuluş, "Keykâvus b. İskender", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* c. 25, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 356-357.

⁷⁴ Unsûrû'l-meâlî Keykâvus b. İskender b. Kâbûs b. Veşmgîr, *Kâbüsnâme*, çev. Sevâl Günbal Bozkurt (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 237; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 62.

⁷⁵ Müellifî Meçhul, *Târih-i Sistan*, çev. Vural Öntürk (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2018), 319.

⁷⁶ Nizâmüddîn Ahmed Bahşi b. Muhammed Mukim Herevî Ekberâbâdî, *The Tabaqat-ı Akbarî (A history of India From The Early Musalman Invasions to the Thirty-Sixth Year of The Reign of Akbar)* vol. I, çev. B. De, (Calcutta: The Baptist Press, 1927), 29; Abdulkadir b. Mülûkşâh el-Badâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih* c. I, tash. Mevlevî Ahmed Ali Sâhib, (Kalkûta: 1868), 32; Firişte, Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Gulâm Ali Esterâbâdî; *Tarih-i Firişte*, tash. Muhammed Rıza Nasırî, dijitalle geçiren: Merkez-i tahkikât-i Rayane-i Kaime-i İsfahan, (Tahran: Merkez Tahkikat Rayane-i Kâime, ty.), 113; İngilizce tercüme, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India Till The Year A. D. 1612* vol. I, çev. John Briggs, (Londra: 1829), 122; Yusuf Abbas Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna In Political, Cultural and Administrative Perspective* (Karachi: South Asian Printers and Publishers, 1988), 87-88. Firişte'nin İngilizce çevirisinde mütercim bu ordunun sayısını yirmi bin, Nizâmüddîn Ahmad'ın İngilizce tercümesinde ise iki bin olarak vermektedir. Firişte'nin Farsça nüshada açıkça "ده هزار" (iki bin) ifadesi geçmektedir. Bu bilgilerden ordunun iki bin kişi olduğu akla daha yatkındır. Cüzcânî, Tuğrul'un Mevdûd zamanında Horasan'a gidip Selçukluların hizmetine girdiğini söylemektedir. Bu bilgi yukarıda zikredilen hususu tamamlar mahiyettedir. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 42-43. Ayrıca bkz. Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011), 47.

⁷⁷ Clifford Edmund Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay The Dynasty in Afghanistan and Northern India 1040-1186* (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 2015), 26; Bülent Özkuzugüdenli,

hastalığını öğrenmesi casusları aracılığıyla olmalıdır. Şebânkâreî, Mevdûd için “O derece ileri görüşlü ve ülkesini öylesine zabt u rabt altına almıştı ki, hizmetindeki haberciler, ülkesinin en uzak yerlerinde olup biten her şeyi kendisine ulaştırıyorlardı” demektedir.⁷⁸ Görüleceği üzere Sultan Mevdûd kendi payitahtı Gazne’de dahi her şeyden haberdar olmak isteyen bir sultandı. Buna binaen Çağrı Bey’in hastalığını casusları tarafından öğrenmiş olması akla yatkındır.

Devrin çağdaşı Beyhâki, eserini kaleme aldığı zamanlarda⁷⁹ artık casusların görevlerini pek yerine getirmediklerinden şikâyet etmektedir. O, “Şimdi bizim zamanımızda ise elli dirhemi olan herkes gaşiye alabiliyor ve sokakta giderken uşağı yanında bi gaşiye⁸⁰ götürüyor ve padişahların bundan hiç haberi olmuyor. Fakat münhiler ve casuslar bu işler içindir. Bu gibi yolsuzlukları haber vermeli, örtbas etmemelidir” demektedir.⁸¹

Kaynaklarda zikredilen bir diğer casusluk faaliyeti Sultan İbrâhim döneminde meydana gelmiştir. Sultan İbrâhim, Selçuklu hakimiyetindeki Sekelkend üzerine ordu göndermiş, şehri yağmalamış ve şehrin hâkimi Osman b. Çağrı’yı esir almıştır. Melikşâh’ın bir orduyla üzerine geldiği haberini alan Sultan İbrâhim ilk olarak esir aldığı Osman b. Çağrı’yı serbest bırakmıştır.⁸² Melikşâh’ın yoluna devam etmemesi için mektuplar yazarak bazı Selçuklu komutanlarıyla anlaştığı yalanını yaymıştır.⁸³ Sultan İbrâhim, Sultan Melikşâh’a yolladığı Mihter Reşid’e ileri gelen devlet adamlarına bizim ağzımızdan “Mektuplarımızda söylemek istediklerinizi anladık. Orada yazılanlar, bize olan dostluk ve iş birliğinizin göstergesidir. Biz de bu nedenle mükafatlandırılmanız için falanca tüccara talimat verdik”⁸⁴ şeklinde mektuplar yazılmasını emretmiştir. Mihter Reşid bu mektupları yazıp içlerine ağırlıklar koydurmuştur. Melikşâh’ın huzuruna gelmeden önce, bazı tüccarlara kim işaretli mektup getirirse ona, altın vermelerini söylemiş ve o tüccarlara da 1.000 altın vermiştir. Yazılan mektuplar Selçuklu ordugahına kasten bırakılmıştır. Bu mektuplardan bazıları Melikşâh’ın eline geçmiş ve durumu veziri Nizamülmülk’e danışmıştır. Nizamülmülk, “Bu tarz işler, sultan emirleri ve komutanlarına olan güvenini kaybetsin diye akıllı hükümdarlar ile yetenekli vezirler eliyle yapılagelmiştir. Bunu şu şekilde kanıtlayabiliriz: Eğer mektupların içinde bulunan ağırlıklar, tüccarlara teslim edilerek para istenir ve onlar da ağırlığı teslim alıp para verirlerse bunu ciddi bir mesele olarak görmek

Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme), Doktora Tezi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014), 85.

⁷⁸ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 62.

⁷⁹ Beyhâki, eserini yazdığı bir bölümde 60 yaşında olduğunu söylemektedir. Böylece 385/995 ve 386/996 yılında doğan Beyhâki'nin eserini 1060-1061 yıllarında kaleme aldığını göstermektedir. Beyhâki, *Târih-i Beyhâki*, 161; Tahsin Yazıcı, “Beyhâki, Muhammed b. Hüseyin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 63.

⁸⁰ Hükümdarlık alametlerinden biri olarak zikredilen gaşiye, altın sırmalı ipliklerle süslenmiş bir eyer örtüsüdür. Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, 174-175.

⁸¹ Beyhâki, *Târih-i Beyhâki*, 329.

⁸² Osman Turan, *Selçuklar Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008), 198; Cihan Piyadeoğlu, “Büyük Selçuklular Devleti”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti* c. 10 (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 68.

⁸³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/150-151; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, 159-160; Firişte, *Tarih-i Firişte*, 117.

⁸⁴ İqbal M. Shafi, “Fresh Light On The Ghaznavids”, *Islamic Culture*, 12, 1938:211; Mustafa Berkay Kara, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a Adlı Eserinin İlk Yedi Bölümünün Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2021), 152-153.

gerekir. Para vermezlerse, bunun kurnazca hazırlanmış bir tuzak olduğu ortadadır”⁸⁵ diye cevap vermiştir. Olay Nizamülmülk’ün dediği gibi olmuş ve ağırlıkları alan tüccarlar karşılığında altın vermiştir. Sultan Melikşâh vezirine dönüp “ordunun düşmana teslim edildiğini kimse duymasın” diye telkinde bulunmuş ve seferden vazgeçip geri dönmüştür.⁸⁶

İbnü’l-Esîr’de bu durum farklı şekilde anlatılmaktadır. Ortada yine komutanları cezbetmek için yazılan sahte mektuplar vardır ve bunların İsfizâr’da konaklayan Melikşâh’a ulaşması sağlanmıştır. Fakat İbnü’l-Esîr buradan itibaren farklı bir olay anlatır:

“Ayrıca mektubu götüren şahsa da av sırasında Sultan Melikşâh’a saldırmasını emreder. Görevli zat bu emre uyup Melikşâh’a saldırır ve yakalanıp Sultan’ın huzuruna getirilir. Sultan ondan kendisi hakkında açıklamada bulunmasını ister ve maksadını sorar, fakat casus hiçbir şey söylemez. Bunun üzerine Sultan dövülmesini emreder. Casus dövülünce bin bir meşakkat ve zorluktan sonra mektubu Sultan’a verir, Sultan Melikşâh mektubu okuyunca kumandanlarından kuşkulanıp geri döner. Kumandanlarının kendisinden soğumalarından korktuğu için onlara bu konuda hiçbir şey söylemez.”⁸⁷ Mektupları Melikşâh’ın ordugâhına ulaştıran kişi için Fahr-i Müdebber ve Firişte bir elçi, Hasan-ı Yezdi ve İbnü’l-Esîr casus, Ahmed b. Mahmud ise bir gulâm demektedir.⁸⁸

490/1096-1097 Muhammed b. Süleyman b. Alparslan tarafından Selçuklu hanedanında meydana gelen isyan hareketi Gazneli Sultanı İbrâhim tarafından desteklenmiş ve Muhammed b. Süleyman b. Alparslan’a fillerle donatılmış bir ordu göndermiştir. Sultan İbrahim, Muhammed b. Süleyman’dan ele geçirdiği her şehir için kendi adına hutbe okutmasını istemiştir. Nihayetinde Muhammed b. Süleyman Selçuklu meliki Sencer tarafından yakalanmış ve öldürülmüştür.⁸⁹ Aynı yıl Nizâmülmülk’ün vekil-i der’liğini⁹⁰ yapmış olan Osman isimli birisi devlet sırlarını Gazneli Sultanına bildirmesi sebebiyle Tirmiz’de hapsedilmiş, hapisteyken bu bilgi akışını sürdürmeye devam etmesi sonucu öldürülmüştür.⁹¹

Bu iki durum göstermektedir ki Sultan İbrâhim, Selçuklulara ait bilgileri ilk elden almakta ve aldığı bu bilgileri kendi yararına oldukça iyi kullanmaktadır. Muhtemelen vekil-i der Osman’dan Selçuklu topraklarındaki karışıklık hakkında detaylı bilgi alan Sultan İbrâhim, buna binaen Muhammed b. Süleyman’ı desteklemiş olmalıdır. Sultan İbrâhim, Muhammed’e destek vermekle atalarının kaybettiği topraklara hâkim olmak veya en azından

⁸⁵ Kara, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a*, 153.

⁸⁶ Elçinin getirdiği hediyeler ve Sultan Melikşâh’la görüşmelerinin detayları için bk. Shafi, “Fresh Light On The Ghaznavids”, 206-213.

⁸⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 10, 150-151.

⁸⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 10, 150-151; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'u't-Tevârih'i Haseni İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı*, 45; Firişte, *Târih-i Firişte*, 117; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 48-49; Kara, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a*, 153.

⁸⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 10, 222; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi* c. I, haz. Ali Öngül (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017), 110,137; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular Cilt 1 Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2020), 211-212.

⁹⁰ “Civardaki vali veya umerâya bağlı olup Sultanın sarayında ikamet eden ve onlara ait işleri yürütmek, onlara nezaret etmek ve gerektiğinde onlara ait durumları sarayına bildirmekle görevli memurdur.” Palabyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, 214.

⁹¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 10, 226.

o topraklarda Gazneli hutbesi okutmak istemiştir.

Sultan Behrâmşâh zamanında Gurlularla Gazneliler arasında devleti yıkıma götürecektir sürecin başlangıcı gerçekleşmiştir. Behrâmşâh, Gurlu Emîri Kutbüddin Muhammed'i öldürdükten sonra kardeşi Gurlu Emîri Seyfeddin Sûri Gazne'ye ordu çıkarmış, Gazne'yi ele geçirmiş ve Behrâmşâh Gazne'den kaçmıştır. Seyfeddin Sûri, şehrin kontrolünü sağladığını düşündükten sonra yoğun bir kış yaşanacağı için askerlerine ailelerini görmeleri için Gazne'den ayrılma izni vermişti. Sultan Behrâmşâh'a Seyfeddin Sûri'nin askerlerinin şehirde olmadığı ve onun güçten yoksun olduğu bilgisi muhtemelen Sultan'ın şehirdeki casusları tarafından verilmiştir.⁹²

SONUÇ

Gaznelilerde casusluk faaliyetleri bir devlet geleneği haline gelmiş ve yıkılışa kadar gerek yurt içinde gerek tâbi ve müstakil devletler üzerinde kullanılmıştır. Görüldüğü üzere bu casuslar gittikleri bölge hakkında detaylı bilgiler vermiş ve sultanların tedbirler almasını sağlamıştır. Sultan Mahmûd ve Mes'ûd'un savaş anında casuslar kullanması, Mevdûd'un Gazne'de uçan kuştan dahi haberdar olmak istemesi Sebük Tegin'in oğlu Mahmûd'a verdiği nasihatın gerçekte çok iyi bir şekilde uygulandığını göstermektedir. Ulaşılabilen kaynaklar incelendiğinde görülmüştür ki Gazneliler casuslarını elçi, tüccar, seyyah gibi meslek gruplarıyla kamufle etmiş, sefer düzenleyeceği yerlere önceden göndermiş ve ordusunu buna göre düzenlemiştir. Sultan Mes'ûd'un Serestî Kalesi üzerine yaptığı sefer bunun iyi bir göstergesidir. Casuslar sadece tâbi veya düşman memleketlerin ahvali hakkında bilgi almak için değil şehirler arası yolların güvende olup olmadığı veya ehl-i bid'at olanları belirlemek için de kullanılmıştır. Ayrıca hanedan içi mücadelelerde de aktif olarak görev almışlardır. Gerçekleşen bazı siyasî olaylarda verilerin eksik olmasından dolayı doğrudan casus kullanılıp kullanılmadığı tespit edilememiştir. Sonuç olarak Gazneliler istihbarat ağının en önemli ayaklarından biri olan casusları çoğunlukla tâbileri üzerinde kullanmış ve devletin merkezi otoritesinin sarsılmamasına özen göstermiştir.

⁹² Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed el-Cüzcânî, *Ghaznvide, Ghor and Slave Dynasties or Tabakat-ı Nasırı of Minhâju-s Siraj*, çev. Henry Miers Elliot, (Calcutta: Susil Gupta, 1953), 37-38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, 11/124,145; Firişte, *Tarih-i Firişte*, 121; Mehmet Altay Köymen, "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine Âit Münşeat Mecmuaları", *DTCFD* 7/4, 1951: 572-575; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II.Cilt İkinci İmparatorluk Devri* (Ankara: TTK Yayınları, 2017), 362-367; Ghulam Mustafa Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, (Panjab: 1995), 47-50,85; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, 114; Vural Öntürk, "Alâeddin Hüseyin Cihansûz'un Gazne Şehrini İstilası," *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/4, 2020: 1719-1720; Vural Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, Doktora Tezi (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2020), 70; Cengiz Uysal, *Seyyid Hasan-i Gaznevi Dîvânı'nın Tahlili*, Doktora Tezi (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 2019), 165; Sena Saraç, *Gurlu Devleti'nin Kuruluşu ve Gazneliler Devleti'yle Münasebetleri*, Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019), 63-64.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Mahmud. *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011).

Aksu, Güngör. *Yeminü'd-Devle Mahmûd El-Gaznevî'nin Siyasî Faaliyetleri (998-1030)*, Doktora Tezi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2022).

Altungök, Ahmet. "Ortaçağ Türk Dünyasında Haberleşme Kurumları: Casusluk ve Postacılık Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 8/1, 2012:173-211.

Badâûnî, Abdulkadir b. Mülûkşâh. *Müntehâbü't-Tevârih*, tash. Mevlevî Ahmed Ali Sâhib, (Kalkûta: 1868).

Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. *Târih-i Beyhakî*, çev. Necati Lügâl (Ankara: TTK Yayınları, 2019).

Bosworth, Clifford Edmund. *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040* (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1992).

Bosworth, Clifford Edmund. *The Later Ghaznavids Splendour and Decay The Dynasty in Afghanistan and Northern India 1040-1186* (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 2015).

Cûzcânî, Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed. *Tabakât-ı Nâsırî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erkan Göksu, (Ankara: TTK Yayınları, 2015). İngilizce Tercüme: *Ghaznvide, Ghor and Slave Dynasties or Tabakat-ı Nasırî of Minhâju-s Siraj*, çev. Henry Miers Elliot, (Calcutta: Susil Gupta, 1953).

Ebü'l Hayr Hâce Reşîdüddîn Fazlullâh b. İmâdiddevle Ebi'l-Hayr b. Muvaffakiddevle Âlî et-Tabîb el-Hemedânî, *Câmi' al-Tavârih II. Cild 4. Cüz Sultan Mahmud ve devrinin tarihi*, yay. Ahmed Ateş (Ankara: TTK Basımevi, 1999).

Erkan, Arif. *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük El-Beyan* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012).

Filiz, Ömer. *Tarih 'ul Ūtbi'nin Tercüme ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, 2019).

Firişte, Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Gulâm Alî Esterâbâdî. *Tarih-i Firişte*, tash. Muhammed Rıza Nasırî, dijitalle geçiren: Merkez-i Tahkikât-i Rayane-i Kaime-i İsfahan, (Tahran: Merkez Tahkikat Rayane-i Kâime, ty.) İngilizce Tercüme: Mahomed Kâsım Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India Till The Year A. D. 1612* Vol. 1-6, çev. John Briggs, (Londra: 1829).

Gerdizî, Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd. *Zeynü'l-Ahbâr (Tâhirîler, Saffârîler, Sâ mânîler ve Gazneliler)*, çev. Filiz Akçay (Ankara: Gece Kitaplığı, 2022).

Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând b. Burhâniddîn Hâvendşâh b. Kemâliddîn

Mahmûd Herevî. *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, çev. Erkan Göksu, (İstanbul: Kronik Kitap, 2017).

Hashmi, Yusuf Abbas. *Successors of Mahmud of Ghazna In Political, Cultural and Administrative Perspective* (Karachi: South Asian Printers and Publishers, 1988).

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Tarih* C.9-10-11, çev. Abdülkerim Özeydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987).

Kallek, Cengiz. "Casus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 7 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 163-166.

Kara, Mustafa Berkay. *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a Adlı Eserinin İlk Yedi Bölümünün Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2021).

Khan, Ghulam Mustafa. *A History of Bahram Shah of Ghaznin* (Panjab: 1995).

Koç, Süleyman. *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nda ve Gazneliler'de İstihbarat*, Yüksek Lisans Tezi (Edirne: Trakya Üniversitesi, 2019).

Köymen, Mehmet Altay. "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine Âit Münşeat Mecmuaları", *DTCFD* 7/4, 1951: 537-648.

Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I. Cilt Kuruluş Devri* (Ankara: TTK Yayınları, 2016).

Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II.Cilt İkinci İmparatorluk Devri*, (Ankara: TTK Yayınları, 2017).

Kurtuluş, Rıza. "Keykâvus b. İskender", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 25 (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 356-357.

Merçil, Erdoğan. "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça metin ve Türkçe'ye tercümesi)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 4/1-2, 1975:203-233.

Merçil, Erdoğan. "Simcûriler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 37 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 210-211.

Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi* (Ankara: TTK Basımevi, 1989).

Müellifi Meçhul. *Târih-i Sistan*, çev. Vural Öntürk (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2018).

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi I. Cilt*, haz. Ali Öngül (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017).

Nazım, Muhammed. *The Life of The Times of Sultan Mahmûd of Ghazna* (Cambridge: Cambridge University Press, 1931).

Nizamü'l-Mülk, Ebü Alî Kıvâmüddîn Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî. *Siyâset-Nâme*,

haz. ve çev. Mehmet Altay Köymen (Ankara: TTK Yayınları, 2018).

Nizâmüddîn Ahmed Bahşî b. Muhammed Mukim Herevî Ekberâbâdî. *The Tabaqat-ı Akbarî (A history of India From The Early Musalman Invasions to the Thirty-Sixth Year of The Reign of Akbar)*, çev. B. De, (Calcutta: The Baptist Press, 1927).

Nuhoğlu, Güller. *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, Doktora Tezi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1995).

Öntürk, Vural. "Alâeddin Hüseyin Cihansûz'un Gazne Şehrini İstilası," *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/4, 2020:1715-1733.

Öntürk, Vural. *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, Doktora Tezi (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2020).

Özgüdenli, Osman Gazi. *Selçuklular Cilt 1 Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2020).

Özkuzugüdenli, Bülent. *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi 'u' t-Tevârih'i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, Doktora Tezi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014).

Palabıyık, Hanefi. *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002).

Piyadeoğlu, Cihan. "Büyük Selçuklular Devleti", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti C. 10* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021).

Saraç, Sena. *Gürlü Devleti'nin Kuruluşu ve Gazneliler Devleti'yle Münasebetleri*, Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019).

Shafî, İqbal M. "Fresh Light On The Ghaznavids", *Islamic Culture*, S. 12, 1938:189-234.

Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Mecma'u'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi)*, çev. Fahri Unan, (Ankara: TTK Yayınları, 2021).

Şimşir, Mehmet. "Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S. 17/28, 2015:68-79.

Turan, Osman. *Selçuklar Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008).

Unsürü'l-meâlî Keykâvus b. İskender b. Kâbûs b. Veşmgîr. *Kâbusnâme*, çev. Sevâl Günbal Bozkurt (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020).

Utbi, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbi er-Râzî. *Târîh-i Yemîni*, terc. Abdurrâb Yelgar (TTK Kütüphanesinde Yayınlanmamış Tercüme). İngilizce Tercüme: *The Kitab-ı Yamini Historical Memoirs of The Amîr Sabaktagin, and The Sultan Mahmûd of*

Ghazna, Early Conquerors of Hindustan, and Founders of The Ghaznavide Dynasty, çev. James Reynold, (Londra: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, 1858).

Uysal, Cengiz. *Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı'nın Tahlili*, Doktora Tezi (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 2019).

Yazıcı, Tahsin. "Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 63-64.

Yılmaz, Ahmet. *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)* (Ankara: Fenomen Yayınları, 2021).

Zeki, İzzetullah. *Gazneli Mahmud'un Din Politikası* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019).